

AZ ÉRDY KÓDEX SZENT ISTVÁN-KÉPE

DIENES ERZSÉBET

Szent István király legendáiról szólva Nemeskürty István (1983: I. 17, 18) a következőket állapítja meg: „Ezek a legendák, bár a maguk módján és a kor értelmezése szerint a történeti valóságot igyekeznek közvetíteni, valójában mégis inkább a kor eszményeit, vágyait tükrözik. Azt, hogy milyennek kívánta látni magát és államát az ezerszázas esztendők latin műveltségű magyarországi olvasója. Ezek a legendák tehát műalkotások, a régi széppróza remekei.” „A múlt tényei tehát későbbi korok igényei, vágyai és eszményei szerint alakulnak, változnak, s ezt az alakítást az elbeszélő művész hajtja végre, aki mind a legendákban, mind a gestákban és krónikákban műalkotásokat hoz létre.”

Hasonló tartalmú összegezéssel zárul Bitskey István (1989: 41) „Irodalmunk Szent István ábrázolásai” c. tanulmánya: „...minden korszak megteremtette magának azt az István-képet, amelyre leginkább szüksége volt, amely legjobban meg tudott felelni dilemmáira...; ...szembeötlő az a szoros kapcsolat, amely történelmünk sorsfordulói és István alakjának előtérbe kerülése között mindig is fennállott”.

E megállapítások érvényesek az Érdy Kódex Szent István-legendájára, illetőleg Szent István ábrázolására is.

Az 1100 esztendő múltbeli emlékei, illetőleg az 1077-től napjainkig keletkezett irodalmi ábrázolások között figyelemre méltó jelentőséggel bír a Karthausi Névtelen által megrajzolt Szent István-kép.

A 470 évvel ezelőtt, 1526-ban keletkezett Érdy Kódex magyar nyelvű kódex-irodalmunk legterjedelmesebb alkotása (*Nyelvemléktár IV–V*. Budapest, 1876. Közzéteszi Volf György). Tartalmazza többek között a magyar szentek legendáit is: ezekben már a magyar nyelvű történetírás kezdeteit szemlélhetjük. Szerzőjének, a Karthausi Névtelennek célkitűzéseit, szemléletét a 16. század elejének történelmi-politikai-szellemi valósága határozta meg. Művében nemcsak a korabeli magyar társadalmi jelenségek tárulnak fel, hanem a magyar és az európai történelmi események összefüggései is. A scriptor törekszik arra, hogy hallgatóival állandóan személyes kapcsolatban maradjon: megszólítja, figyelmezteti őket, társalog velük. Egyéni véleményét is kifejti, s a leírtakból mindig levonja a megszívlelendő magatartásbeli-erkölcsi tanulságokat. Könyörtelenül rámutat a nép szenvedéseire, s kora uralkodó köreinek a népet, az egyházat s az országot pusztulásba vivő magatartására. Mondanivalóit nemcsak logikusan megszerkesztve, de szemléletesen is közvetíti: leírásaiban a 16. század eleji kifejező

magyar nyelvhasználat jelenik meg. Mészöly Gedeon szerint (1956: 252) a Karthausi Névtelen stílusának „a néptől tanult nyelv ad sok helyen költői szárnyalást”. (A kérdéskör részletezését, a témakörrel kapcsolatos munkák jegyzékét l. Dienes 1990.)

A kor társadalombírálatára a magyar szentek legendái közül elsősorban Szent István legendája alkalmas. (IV. 236–247). A scriptornak tág lehetősége nyílik arra, hogy saját korát az előző századok példamutatónak ítélt viszonyaival hasonlítsa össze. Horváth János többek között így értékelte a Karthausi Névtelen társadalombírálatát (1988: 254): „A multtal való minden összehasonlítás a jelent vádolta már ekkor. S írónk nemcsak afféle szokványos elégedetlenségnek ad hangot, minőt a középkor prédikációiban rendszeresen találhatni...; az ő vádjai elevenbe vágnak és rideg valóságokra sütik rá az elfajultság bélyegét”. Bán Imrének is (1976: 33–4) az a véleménye, hogy mivel a szerző „a maga körül látott, hallott valóságot szemléli, ebben fedezi fel az idők jeleit, társadalombírálatának kortörténeti értéke van.” A Karthausi Névtelen magyarságtudatára, nemzetismeretére rámutatva pedig megállapítja (92): „Nyugodtan mondhatjuk, hogy ebben azután kora legműveltebbjeivel is vetekszik, s a magyar nyelven író reformátorok, akik pedig már a humanista műveltséggel is több-kevesebb kapcsolatot tartanak, nemigen múlják felül.”

A Szent István-legendában a Karthausi Névtelen szemléletes eseménysorokban állítja elének a király életének főbb mozzanatait. Mindezekből világosan körvonalazódik a 16. század embereinek elképzelése arról: milyen királyra lenne szüksége Magyarországnak az adott történelmi-társadalmi körülmények között.

Ez a Szent István-kép – más korok egysíkúbb ábrázolásaival szemben – igen sokoldalú. A király mindenekelőtt a reneszánsz eszményei szerinti: ember. A mélységes hitű, egyházalapító, csodatevő uralkodó ugyanakkor országát és a keresztény hitet karddal megvédő, a belső anarchiát felszámoló hadvezér is. Országát a jó gazda körütekintő gondoskodásával építi. Tudós ember lévén, elősegíti a tudományok fejlesztését, terjedését is. Együttérzés és megértés vezérli, ha az egyes emberek sorsáról kell döntenie. Féltő szeretet tölti el családtagjai iránt, de nemzetének, népének jövője iránt is.

Az ábrázolás, illetőleg az összehasonlító kiindulópontja a mohácsi vész időszakának társadalmi helyzete. A scriptor mély fájdalommal szemléli az emberek szenvedéseit, a magyarság anyagi-erkölcsi pusztulását.

Az adott körülmények között az ország népe sehonnán nem remélhet segítséget, hiszen a pusztulás elérte már az eddig szilárdnak tartott összes erőket: az országot és magát az egyházat is. E tényekre a kódex más helyein is rávilágít a scriptor. Egy nagy hatású hasonlaton belül pl. a halmozott mondatrészek, a gondolatritmus, a közmondás beszövése szemmel láthatóan eleveníti meg a helyzetet. Ahogyan „az hatvan esztendősen emberben mind erő, mind ifjúságnak zsírja elfogyatkozik, és naponként míg tovább-tovább vonszja vénségét, ereje szakadt, orcája megráncosul, inai nem bírják. Ha leül is jaj, ha felkel is jaj! Az elmúlt öröm, vigasság nyögésre, óhajásra fordult. Sem

eget, sem napot nem láthat szömével. De valahol jár-kel, csak az fekete földet nézi: kiben hamar lakása és változása léssen.” Úgy az 1526-os esztendőben is: „Minden országok töretnek; városok, valálok, szentegyházak pusztulnak; emberek fogyatkoznak, gonoszságok megbővülnek, jószágok meghidegödnek. Mindenütt hadakozás, mindenütt vérontás. Nincsen sem istenfélőknek, sem szegény ádámfiának bátorsága, holott megmaradhasson.” Mindezek következtében meglazultak az erkölcsök is: „Elbővül ez világon az gonosz gyilkosság, ragadozás, fősvénység, kevélység; elbővül az álnokság, és meghidegül sokakban az szent szeretet; azon örülnek, vigadnak, mikoron gonoszt tehetnek”. – Nemcsak az egyház szilárdsága ingott már meg, hanem az embereknek Istenbe, az egyház tekintélyébe vetett hite is: „Isten helyett pokolbeli ördögöt imádnak, tisztölnek és tanácsolnak. Úr Istennek, anyaszentegyháznak, atyjoknak, anyjoknak és fejedelmüknek engedetlenök”. Sokan vannak, „kik ez mostani időben az áldott Krisztust különb-különb bűnöknek miatta megkáromlják és bosszúsággal illetik.” – A scriptor mélységes lelki fájdalomát felkiáltó mondatok, indulatszavak is közvetítik, amikor a földönfutóvá vált emberek szemével tekintve az eseményeket, bírálja az egyházi és világi vezetők bűneit: „De jaj, sokan vannak mostani időben, kik nemcsak igaz szolgálatját meg nem tartja, de annak felette gonoszul úzi ki udvarából! Sokan vannak, kik jobbágyit is szegényeket nagy ostor-adóval, gyakorta való törvénytelen fizetéssel gyöttri, kínozza; ...az egyházi fejedelmeknek ő tudományok és jó példájok nem világosít. Ez világi fejedelmeknek hatalmasságok teljes vérontással.” (IV. 46–7, 61–2, 122, 162).

Mindezekkel a tényekkel szembeállítható Szent István kora; a király országépítő, békességet és biztonságot teremtő egyénisége; ugyanakkor az István korabeli egyházi és világi urak tevékenysége is. – A győztes hadjáratok érzéletes leírása után az író ily módon mutatja be példaként olvasóinak a királyt és az egész korszakot: „Szent István kedég az nagy nyereségből nagy sok szentegyházakat és kalastromokat rakattata ez országban Úr Istennek, asszonyunk Szűz Máriának és a mennyei dicsőséges szentőknek tisztösségökre. Kiket különb-különb városokkal, valálokkal és kívül-belül való szépségökkal megerősítvén, kiket az mostani jobbágyurak és nemesek felégetnek, elpusztítanak és maguknak foglalnak, kiknek bosszúállója az teremtő Úr Isten.”

A király és a királyné úgy viseli szívén az ország ügyeit-gondjait, mint a birto-kát irányító gazda és gazdasszony. A novellaszerű, hangulatos leírás is megfelelő kiindulópont ahhoz, hogy a szerző előtárja a 16. század eleji „országoló és egyházbíró fejedelmek” bűneit: „Úgy olvastatik rólók az ország krónikájában, hogy minden esztendőben eljárják vala ez országot; meglátogatván, nézőgetvén minden szentegyházakat, kikben kívül-belül ha mi fogyatkozást láttanak, addég onnan el nem mentenek, míg szerével meg nem építették. Azonképpen Késla királyné asszony misemondó ruhákat, oltár ötözetöket, keresztöket és egyéb egyházbeli ruhákat megnézőgetvén, megújogat

vala. Továbbá egyházi népekről és fejedelmekről az szent királynak oly nagy gondja
 vala, hogy ennen maga meglátogatta őket, visitálta, examinálta, ha jól él avagy gono-
 szul; ha anyaszentegyházhoz lát; ha vigyáz az szegény népön; ha pásztorságát szerével
 viseli. Akár papok voltak, avagy calastromban lakozó barátok. Ha kit látott, hallott
 restnek, tunyának lenni, megfeddötte, corrigálta. Ha kit látott, hallott szent életűnek
 lenni, azt lelke szerént szerette és élt tanácsával. És érsekké, pispökké emelte, szentöl-
 te őket: ...kik nem pusztítottak, mint az mostaniak; kik gonoszságra nem költötték az
 szentegyház jószágát, mint az mostaniak; kik el nem rekkentötték Krisztusnak részét,
 jószágát, mint az mostaniak; kik sem házsártra, sem torkosságra, sem drága ruháza-
 tokra nem vesztögették az szent alamizsnát, mint az mostaniak. Annak okáért,
 minemő jámborságban és szent életben éltenek az régiek, nyilván vallja anyaszentegy-
 ház. Viszon ellen az mostani országló és egyházbíró fejedelmekkel pokol, nem menny-
 ország telik be.”

A scriptor – tetszetlenül szemlélve hazájának helyzetét – így kiált fel: „Ó, sze-
 relmes atyámfiai, mit tégyünk, hová légyünk, mert ennyi veszedelembé estünk, kit jól
 látunk!”

Magyarország, Európa részeként, annak vészterhes eseményeiben is részes. A
 Karthausi Névtelen kétségbeesve tekint a világot fenyegető török hatalomra, s egyben
 a lutheri tanok terjedésére is: „...az átkozott, ördöggel tölt kalomár Mahumed anya-
 szentegyháznak nagyobb részét, és mint immáran 1527. nagyobbban szemeinkkel lát-
 juk, mind ez világot nagyobb részre megdöglötte.” „Ó, mennyien vannak mostan Tö-
 rökországban, kik avagy haláltól való féltekben, avagy ez világi gyönyörűségeknek
 miatta elhajlottanak az pogányságra! Azonképpen az átkozott Luthernek regulája alatt,
 kik mind ördögnek adták ennen magokat, és Krisztusnak irgalmasságától elszakadta-
 nak.” (IV. 46, V. 423).

István király meg tudta védelmezni országát. Nem úgy, mint II. Lajos király.
 Az ország kétségbeeső társadalmi-erkölcsi helyzete már elő is idézte az első katasztró-
 fát: a mohácsi csatavesztést. A scriptor itt a tények szükséztől közlésére szorítkozik, az
 esemény súlyosságát így tudja megrázóan érzékeltetni: „...hamar való napon elveszték
 országuknak nagy részét, mint Lajos magyar királynak is lén dolga, mert asszonyem-
 ber tanácsán járának, és gonosz halállal halának meg.” „Itt vége vagyon szent Sza-
 niszló krakkai püspöknek életének, azon esztendőben, mikoron Magyarország nagyobb
 részre elvesze mind Lajos királlyal és az urakkal. Ezerötszázhuszonhét esztendőben.”
 (IV. 428, 436).

Szent István korában az erős és független Magyarországnak tekintélye volt
 Európa-szerete. Istvánt Isten „mint a szép rózsát a tövisközül” hívta el a pogány szü-
 lőktől. Isten szeretete vette őt körül egész életében. „Valamit kér vala Úr Istenől,
 mind megnyeri vala”. A király életében történt csodákat nem sorolja fel a Karthausi
 Névtelen, mondván: „Sok csodákat is téssen vala Úr Isten az ő szent érdemének miat-

ta, kiket ha mind előve nevezgetnénk, nehéz volna csak hallgatni is.” – Az országnak Európában is hírt-nevet szerző, építő tevékenységét azonban gondosan részletezi: „nemcsak ez országban rakattatott szentegyházakat, de Jeruzsálemben, Konstantinápolyban, Rómában és sok országokban.” – A pápa is méltányolta István király állam- és egyházalapító munkásságát; a koronát és a keresztet a küldötteknek ezen szavakkal adta át: „jóllehet, én szent apostol helyett légyek, de méltán Krisztus Jézusnak apostola, ki miatt ennyi népet hajtott meg az Úr Isten.” (l. Dienes 1993.)

István király mindezek mellett a legnemesebb emberi tulajdonságokkal is rendelkezett. A szemléletes felsorolás ismét alkalmat ad a scriptornak arra, hogy kora nemeseinek erkölcsről summás, elítélő véleményt mondjon. István király gyarapodott „jó erkölcsben, jámborságban, szent malasztban, isteni félelemben és szeretetben és mindennek utána szentséges életben. Lelkét éltetvén áhítatos imádságokkal, elméjét mennyei gondolatokkal, ez világi testi életét szent böjttel, vigyázással és zarándokjárással: felette különben, hogyanem az mostani urak, fejedelmek és nemések.”

A szegényeknek a király bőkezűen adakozott. „Mindenkoron ő királyi aranyas erszényc teljes volt arany forinttal és pénzzel; soha oly szegény hozzá nem jöhetött, avagy csak látott volna úton elmúlni is, hogy hévon elbocsátotta volna.” – A reá rohano szegényeket nem büntette meg; ez alkalommal is Szűz Máriához fohászkodott. Az imádságban az ellenséggel szembeni kéréshetlensége s az elesettekkel szembeni megértő lelkiülete kap hangsúlyt: „Ó, mennyei dicsőségnek királyné asszonya, és énnekem! Íme, kit te királlyá tettél, az te vitézeid minémű tisztösséggel illeték! Ha ellenségem tötte volna rajtam, hát te szent segedelmeddel megállanám bosszúmat. De ezt kívánom énnekem az örök boldogságban megfizetni”.

Szent István a keresztény hit terjesztése során következetes szigorral járt el rokonaival szemben is; ugyanakkor azonban megértő szeretettel gondoskodott róluk: „Gyulát mind asszony feleségével és két fiaival küldé be Magyarországba fogva, mert annak előtte gyakorta való üzenettel és írással intötte vala őket, hogy lenne keresztényénné, és szünnék meg az ország háborgatásától. – Annak utána jámborul élvén, úgy tartá, mint jó atyját, és holtok után Fejérváratt nagy tisztösséggel temetteté el.” – A Vazullal történt tragédia – melynek okozója természetesen nem ő volt, hanem elsősorban a királyné –, mélységes bánattal tölti el: „Látván az kegyetlenségöt, annál is inkább megbúsula, és halálra nehezödék.”

István király „diáki tudományban is bölcs” volt. Hallgatott a tudós papok tanácsára. Közülük is elsősorban Szent Gellértre, hiszen „az ő tanácsának intéséből akkora kelet fel, hogy az Szűz Máriát ez Magyarországon Boldogasszonynak, avagy ez világnak Nagyasszonyának hívnák. Szent István király is ez szegény országot Boldogasszony országának nevezé.” (V. 326). A király Szent Gellértet „nagyon megkedvelé, és szent Emreket neki adá tanítani.” (V. 325). – Gondosan figyelemmel kísérte fiának, Imre hercegnek hitben való erősödését is: „Az ő atya kedég, boldogságos szent István

király, azt gyakorta megtekénteli vala, de senkinek nem mondja vala, hanem csak nagy édes hálákat ad vala rajta az teremtő Úr Istennek, hogy az ő magzatja olyan szentséges életben élne.” (V. 440.)

Imre herceg halála kettős tragédia a király számára. Miként vagyonáról előre látóan rendelkező gazda, fiának akarja átadni az ország kormányzását: „Gondolja vala ennen magában, hogy ez sok, ez világi gondot levetné róla, és ő vénségében mindenes-től fogva Úr Istennek adná magát, csak lelkiekben lenne foglalatos. És az ő szerelmes fiának adná az szent koronát mind az ország gondjával, mert látja vala, hogy méltó és elég volna reá.” – Imre herceg halála olyan csapás az apa számára, amely egészségét véglegesen aláássa: „De mikoron hallották volna az szent király fiának halálát, mondhatatlan nagy keserűség, bánat és siralom támada mind ez egész országban, nagyobbban kedég az ő édes szüleinek. Annak okáért látván az szent király, hogy reménységétől megfosztatott volna, nagy gondban esék, annak utána nagy betegségben, kinek halál is lén az utolja.”

A 16. század elejének politikai, erkölcsi és társadalmi gondjait hallhatjuk Szent István szavaival, amikor halála előtt az ország uraihoz intézi – végső rendelkezésként – intelmeit: „Nagy édes atyai beszéddel, utolsó testamentom szerént kéré és inté őket, hogy olyat tennének királlyá, ki elég volna reá! És hogy az szent keresztyén hitöt el ne hagynák, kit felvettenek volna! Mindenben igazság szerént élnének; isteni és egymáshoz való szeretetben állhatatosak lennének; szent alázatosságban járnának, és kiváltképpen ez szegény keresztyén országot ellenségtől oltalmaznák!”

Az ország jövője miatt mélységes aggodalom tölti el a királyt élete utolsó perceiben is. Végső menedékként Szűz Máriához fordul, oltalmába ajánlva országát és önmaga lelkét ezekkel a szavakkal: „Ó, mennyeknek királyné asszonya, Istennek szent anyja, és ez világnak megéptítő nemes asszonya! Dicsőséges Szűz Mária, te szentséges kezeidbe és oltalmad alá adom és ajánlom anyaszentegyházat mind benne való fejedelmekkel és lelki népekkel egyetemben. És ez szegény országot mind benne való urakkal és szegénnyel, boldoggal egyetemben, hogy te légy asszonyok és oltalmok, és az én lelkömet te szent markodban.”

A király halálát égi jelek követték. A halála utáni csodatételek okai is Szent István legjellemzőbb emberi tulajdonságaiban rejlenek. A Karthausi Névtelen a jöcselekedetek felsorolásával a király önzetlen és önfeláldozó emberszeretetét emeli ki – nyilvánvalóan ismét saját korának urai elé állítva őt követendő példaképként: „Nagy sok dicséretes dolgokat tett vala ő királyi kezével. Tudniillik szegényeknek éltetése, foglyoknak és nyomorultaknak megszabadítása; meztelenöket ruhásván, zarándokokat befogadván; árvákat, özvegyöket megsegítvén. Krisztusnak végvacsoráját ennen két kezeivel szerzi vala meg ő édes megváltójának tanúsága szerént, és annakutána mindennek alamizsnát osztogatván: nem hamisan keresetből, de tulajdon igaz jószágból. Ennen magának naponként való életét és szükségét megszaggatja vala, hogy

valamit szegényeknek és egyházaknak, avagy egyházbeli szolgálóknak bővebben adakozhatnék.”

Olyan királyt veszített el az ország, amilyenre a Karthausi Névtelen korában is szükség volna. – Életképszerű, szemléletes megjelenítésében áll előttünk az országos gyász, amely a magyarságnak hírt-nevet szerző, népét megvédő s róla atyai szívvel gondoskodó, a belső rendet megteremtő uralkodó halálát követte: „Ez Magyarorszáiban minden öröm, vigasság nagy keserűségre változék. És minden rendbeliek: nemesek, nemtelenek, szegények, gazdagok hegedülést, sipolást, dobolást, táncot három esztendeig megtiltottak lenni, de mindenek gyászolák nagy sírással az szent királynak halálát.”

Ugyanez a fájdalom, hasonló módon tölti el a 16. század magyarjait, visszaemlékezve Szent Istvánra, összehasonlítva az ország és a nép helyzetét a két történelmi időszakban. A scriptor saját korának reménytelenségéből áhítja vissza István királyt: „Azt látjuk, halljuk, hogy még sem jobb, sem olyan Magyarorszáiban nem támadott, kiben annyi irgalmasság és igazság lett volna; kiknek miatta méltán érdemlé az szent mennyei konfesszorságot, ez világi és mennyei szent koronát, és mind egész keresztyénségben való dicséretes felmagasztalását.”

A Karthausi Névtelen 1526-ban tehetetlenül és kétségbeesve szemléli a nemzet kilátástalan jövőjét. Végső menedékként Szent Istvánban, az ő közbenjárásában bízódik, s hallgatóit, olvasóit is erre buzdítja. István király, „míg ez világon lén, nagy irgalmasságban, igazságban és kegyelmességben éle ez szegény új keresztyén nép között; bizonyával azért méltán kell ez dicsőséges Krisztus Jézusnak választott vitézét és konfesszorát, jelesen ez szegény magyarorszáibi nyomorult népnek dicsérni, tisztolni. ...Ha kedég ő halandó életében olyan szorgalmatos volt ez szegény népnek üdvösségén és oltalmazásán, hát mit vélhetünk, tett és tészen az halhatatlanságban szünetlen könyörögvén Úr Istennek előtte ez ő szegény népéért.”

A király méltatása, az oltalmazásáért való esedezés a Szent István-Himnuszban összegeződik: „Idvez légy boldog Szent István király, te népednek nemes reménysége! Idvez légy mi megtérésünknek bizony doctora és apostola! Idvez légy minden szent-ségnek és igazságnak fényes tiköre! Te miattad hittünk Krisztus Jézusban, te miattad idvözülünk is Krisztusban. Kérünk, imádj ez te népedért, imádj egyházi szolgálókért is, hogy egy ellenség se légyen ragadozó ez te néped között! Amen.”

Az Érdy Kódex sokrétű, árnyalt Szent István-képében fellelhetjük az előző századok által kiemelt jellemvonásokat, a 16. század elejének áhított példaképét s az elkövetkező évtizedek protestáns írói által megrajzolt eszményi uralkodó tulajdonságait is.

A kódex alkotója már önálló írói egyéniség volt. Ma is teljes egészében helytálló Horváth János (1935: 266) megállapításai a Karthausi Névtelen emberi és írói értékeiről: „Magasabbrendű becsvágya (személyes kezdeményéből az egész magyar

szerezettség írója akar lenni), a biblia nemzeti nyelvű fordítását hiányoló előszava, rajongása a humanistáktól is nagyrabecsült Szent Jeromosért, az ihletett írás ajándékáért való esengése, szabad társalkodása olvasójával, élvező részvétele a szép olvasmányban, bátor, önálló stílusa, a magyar szentek legendáiban nemzeti történetírói magatartása: mind, mind újabb idők emberére mutat, aki azonban – mint különben többi társai is – új műveltsége ellenére rendületlenül hű maradt hitéhez.”

IRODALOM

- Bán Imre 1976: *A Karthausi Névtelen műveltsége = Irodalomtörténeti Füzetek 88*, Budapest, Akadémiai.
- Bitskey István 1989: Irodalmunk Szent István ábrázolásai. *Jel I/1–2*, 39–41.
- Dienes Erzsébet 1990: A Vizsolyi Biblia kéziratos fordítási előzményeiről, in Barcza József szerk.: *Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 51–69.
- Dienes Erzsébet 1993: Középkori külföldi kapcsolataink az Érdy-kódex legendáinak tükrében, in Békési Imre szerk.: *Régi és új peregrináció I*, Budapest–Szeged, Scriptum, 43–48.
- Horváth János 1935: *Az irodalmi műveltség megoszlása*, Budapest, Akadémiai.
- Horváth János 1988: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Budapest, Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata.
- Mészöly Gedeon 1956: *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Nemeskürty István 1983: *A magyar irodalom története 1945-ig*, Budapest, Gondolat.
- Volf György 1876: *Nyelvemléktár IV–V*, Budapest, Akadémia.